

IMMANUEL KANT FŐHŐSE

Az *Immanuel Kant* címmel megjelenő kötet főhős szerepére értelemszerűen Immanuel Kantot jelölnénk, azonban különös jelentőséggel bír, hogy ez nem így van. Még azt sem mondhatjuk, hogy Boros Jánosnak, a kötet szerzőjének a főhőse Immanuel Kant, pedig ő a könyv címadója. Nem, a főhős nem Immanuel Kant, hanem egy olyan szereplő, aki kétségtelenül a filozófiatörténet egyik legmeghatározóbb figurája, amennyiben a legmeghatározóbb alatt a gondolkodás új paradigmájának hatását és erejét értjük. Vajon miféle alak ő? Kezdjük a végéről, Kant harmadik kritikájával, s ugorjunk rögtön mély vízbe.

Az *ítélőerő kritikájának* tárgyalásakor kerül előtérbe a „szubjektív általánosság” fogalma. Első olvasatra meghökkentő kifejezésként hat, sőt, mintha nyilvánvaló paradoxont hordozna: ami szubjektív, az nem általános, s ami általános, az egyáltalán nem szubjektív. Hogyan értsük mindezt? Hogyan oldható fel a kifejezés részeinek egymást kizáró mivolta?

A „szubjektív általánosság” a transzcendentális szubjektum jellemzője. Mivel a transzcendentális szubjektum nem egyedül létező, hanem minden empirikus és individuális szubjektum sajátja, mintegy közös nevezője, ezért a szubjektív és szubjektivitás fogalmak igenis rendelkezhetnek általánossággal – olvashatjuk a kötetben. A közös nevező helyett határozottabb megfogalmazást találunk: minden egyes szubjektum transzcendentális értelemben egymással megegyezik – azonos. Úgy tűnik, Immanuel Kant hőse az a mindenütt jelen lévő transzcendentális szubjektum, aki – némi képzavarral élve – Atlaszként hordozza vállán Kant egész rendszerét.

Sajátos módon a szubjektív általánosság a biztosítéka annak, hogy objektivitásról egyáltalán beszélhetünk. Az ítéletek mögött a transzcendentális szubjektum áll. Szükségképpen eltekintünk a szubjektív különbözőségektől, amikor az elméleti ész a megismerés során érveket, bizonyításokat használ, amikor a gyakorlati ész morális elköteleződéseket mérlegel. A tiszta elméleti és gyakorlati ész követelményei szükségszerűek és kötelezőek, minden racionális ágensre azonos mértékben érvényesek – objektívek. A szubjektív általánosság fogalmával Kant a humán tudományok számára nyit utat a tudományossá válás felé – fogalmaz Boros –, míg a természettudományok objektíve általánosak, addig a humán tudományok szubjektív általánosságát követelhetnek maguknak.

No de mi a helyzet az esztétikai ítéletek esetében? Az esztétikai ítéletek ízlés-ítéletek, márpedig, ha valami, hát az ízlés egyénenként más és más, szubjektív, szubjektíven különböző. Csakhogy Kant nem így látja, mintegy emeli a tétet. Az

esztétikai ítéletek mögött is hőse, a transzcendentális szubjektum áll. A megismerés és a morál mellett az esztétikának úgyszintén *a priori* alapelvei vannak. Kant állítása szerint – olvashatjuk a kötetben – a transzcendentális esztétikai ítéletek mindenki számára ugyanúgy szükségszerűek és kötelezőek, mint a tiszta elméleti és gyakorlati ész követelményei.

Ezen a ponton álljunk meg egy pillanatra, majd lépünk közelebb hőshöz, a transzcendentális szubjektumhoz. Az már az eddigiekből is kiderült, hogy szerepe kulcsszerep, de vajon tekinthető-e főhősnek, főszereplőnek? Vagy épp ellenkezőleg, ő is alárendelődik valami nála magasabbnak, amivel szemben térdet kell hajtania? A válasz érdekében végezzünk a szövegben egy rövid mélyfúrást, vegyünk görcső alá egy apró betűs részt, nevezetesen az 511. lábjegyzetet, tételvezve, hogy a lényeg a részletekben rejtőzik.

A lábjegyzet a főszöveg „az esztétikai ítéletek az ízlésítéletek” tézisét bontja ki, s felütésként megállapítja, hogy Kant alapvetően az ízlésre építi a szép megítélésének képességét. Ahogyan Kant az ismeretelméletében nem a dolgokra, hanem a megismerő struktúrájára összpontosít, az esztétikában is megvalósítja kopernikuszi fordulatát: figyelme nem a műalkotások elemzésére vagy középpontba állítására, hanem a transzcendentális szubjektum szerkezete és működés módja felé irányul. E fordulat az esztétika területén is forradalmi jelentőségű. Az esztétikát – érvel Boros Otfried Höffével karöltve – a Kant előtti korban származtatott tudománynak tartották, és az esztétikai elméleteket jelenségekre (Edmund Burke) vagy végső elvekre (Alexander Baumgarten) vezették vissza, aminek megfelelően empirikus vagy racionális esztétikák alakultak ki. A kanti fordulat azonban azt vallja, hogy a tárggyal kapcsolatos tetszés nem a tárgyból indul ki, nem annak belső tökéletességéből vagy célszerűségéből, hanem a szubjektumból.

Az esztétika így felfogott kopernikuszi fordulata megalapoz egy Hans-Georg Gadamerrel szembeni kritikát. Gadamer fölveti – mutat rá Boros –, hogy az ízlés változik, mintegy példaképe az emberi dolgok változékonyságának, az emberi értékek relativitásának. Ezért az esztétika ízlésre való alapozása nem lehet kielégítő. „Úgy látszik, hogy az ízlés fogalmát alá lehet rendelni a művészet transzcendentális megalapozásának...” írja Gadamer. Csakhogy Kant nem az esztétikát mint a műalkotások elméletét vagy elemzésének tudományát alapozza az ízlésre – szól Boros ellenvetése –, hanem a szép fogalmát, amelynek a priori elveit az elmében vélte megtalálni. A transzcendentális ízlésnek és kedvzésnek jelentős strukturális, ismeretmetafizikai és episztemológiai szerepe van, miközben semmi műértelmezési funkciója – azaz az ízléssel rendelkező transzcendentális szubjektum szerepe, s nem funkció; nem lehet eszköze egy fölötte álló elméletnek. A kanti szubjektív általánosság fogalmát sokan félreértették, Höffe szerint Gadamer is, mert úgy kezeli a kanti szubjektivitásfogalmat, mintha egyediséget jelentene, holott a transzcendentális szubjektum nem individuális, hanem valamennyi empirikus és individuális szubjektum sajátja, amint azt korábban fejtegettük. Kant

visszautasít mindennemű esztétikai szabályrendszert, amely előzetesen meghatározná azokat a kritériumokat, amelyek egy műalkotást széppé tesznek. Gadamer javaslata ellentétes irányú a kanti szándékkal. Sérül az esztétika kopernikuszi fordulata. Az ízlést nem lehet semminek alárendelni. Az ízlésben az elme önmagát érzi kognitív tevékenysége közepette, márpedig a szubjektum és az eleműködés semminek sem alárendelhető. Ha van Kantnak fő tétele, akkor ez az – szögezi le kategorikusan Boros. A transzcendentális szubjektum főszerepe megkérdőjelezhetetlen.

Talán kissé meglepő, hogy egy ilyen fontos érv, ilyen erőteljes, summázó állítások lábjegyzetbe kerültek. De fogalmazzunk fordítva: a kötetben még a lábjegyzetek is szerves részei Boros János központi szándékának. Miféle szándéknak? Hogy az olvasás során egy pillanatra se tévesszük szem elől azt az eredeti kanti víziót, amely szilárd értelmezési alapot biztosít gondolkodásunk és kultúránk egyik legmeghatározóbb paradigmájának.

(Boros János: Immanuel Kant. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, 2018, 477 o.)

András Ferenc

intézetigazgató egyetemi docens
Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Társadalomtudományi Intézet